

ВЗІРЕЦЬ МАЙСТЕРНОСТІ І СТИЛЮ

З почуттям професійної гордості ми згадуємо, що В. І. Ленін і свою професію визначав як журналістську, літературну: так він відповідав кількаразово на запитання в анкетах уже тоді, коли був всесвітньовизнаним лідером партії і Головою Ради Народних Комісарів великої держави.

Відповідь не розкриває в повній мірі діяльності теоретика, засновника партії і держави, вченого і публіциста, агітатора й трибуна, проте в ній є своя логіка і велика істина.

Так, ленінський геній виявлявся в мові, книзі, статті, доповіді, програмному документі, декреті. Для нього все життя мова була об'єктом діяльності, творчості, хисту. Недарма ж такий майстер, як Володимир Маяковський, говорив з любов'ю і захопленням про вічне гомове звучання набатної тисячосторінкової Ленінової мови.

Усе своє життя В. І. Ленін писав і видавав монографії, брошури, редагував газети, готував до друку праці своїх однодумців, висококваліфікованих і дописувачів-робітників. У спадщині Леніна є величезна кількість рецензій, передмов, відзивів на ті книги, з якими йому довелося мати справу. А скільки збереглося його конспектів, рефератів, нотаток на полях, як часто він пише про прочитані книги в листах до рідних і друзів!

Володимир Ілліч був ненаситним читачем. Багато бібліотек світу і досі зберігають як реліквії матеріали, пов'язані з читацькими інтересами великого любителя книги. У Всесоюзній бібліотеці ім. В. І. Леніна в Москві на почесному місці стоять стіл і крісло, подаровані Шведською державною бібліотекою.

А яким книголюбом був Володимир Ілліч! Адже йому доводилось все життя переїздити з місця на місце, жити в тяжких умовах. І скрізь разом з Надією Костянтинівною Крупською вони починали збирати книжки. Навіть на засланні в Шушенському, в еміграції в Парижі, в Швейцарії. А коли одержали квартиру в Кремлі — то й у себе вдома. Для праці у своєму кремлівському кабінеті В. І. Ленін почав комплектувати спеціальну робочу колекцію книг. Вони потрібні були для практики державного діяча: довідники, енциклопедії, поточна політична література зі всього світу і на багатьох мовах. Були й книги для відпочинку, для розваги, для знайомства з розвитком художньої літератури. Є, нарешті, просто улюблені автори, книги яких перечитуються знову і знову протягом усього життя.

Довелося призначити спеціальну бібліотекарку, з якою Володимир Ілліч зустрічався дуже часто, писав їй розпорядження, через неї доставляв книги з бібліотек Москви. За три-чотири роки для бібліотеки було придбано кілька тисяч томів, з них більше тисячі на англійській, французькій, німецькій, шведській та інших мовах народів світу; майже на всіх слов'янських мовах, в тому числі і на українській.

Винятково важливі помітки Леніна на полях, з яких видно, що читання було творче, часто професійно редакторське. Бібліотекарка відзначає: «Працюючи над «Капіталом», В. І. Ленін одночасно стежив і за вірністю перекладу тексту з німецької мови на російську. На стор. 119, 122, 487 та ін. 1-го тома «Капіталу» на російській мові В. І. Ленін пише свої зауваження, порівнюючи російський переклад з німецьким оригіналом, старанно виправляє переклад окремих термінів...»¹

Оскільки В. І. Ленін знав усі основні європейські мови, він здійснював переклади або виступав у ролі редактора перекладів. Редагував навіть переклади художньої літератури. Давній друг і співпрацівник Леніна В. Д. Бонч-Бруєвич розповідає про схвалення редакторської роботи таким знавцем німецької мови і таким авторитетом в галузі російської мови, яким був Лев Миколайович Толстой: «Переклад «Ткачів» (Гауптмана. — С. III.), схвалений і відредагований самим Володимиром Іллічем, зробила його сестра Анна Іллінічна Ульянова-Єлізарова... Саме цю книжечку, єдину з художніх творів відредаговану Володимиром Іллічем, я сам особисто передав Л. М. Толстому. Він був дуже вражений хорошою редакцією, чітким друком і прекрасним перекладом цього нелегального твору»².

Колосальна начитаність, знання багатьох мов, увага до змісту та мовного викладу кожного друкованого твору, нарешті виняткова обдарованість визначили рівень стилю та мови Ленінових творів.

Ленінський стиль письма відзначається масштабністю мислення, проникливістю узагальнень і доступністю викладу. Горький спостерігав Леніна-оратора, і його заповонило уміння мислити широко і викладати дохідливо: «Уперше чув я, що про найскладніші питання політики можна говорити так просто. Цей не старався вигадувати красиві фрази, а подавав кожне слово на долоні, на диво легко, розкриваючи його точний зміст»³.

Ленін є геніальний митець слова, його праці є видатним явищем і в історії російської мови тому, що він відчував її силу та красу, користувався нею винахідливо — в цілому, в кожному реченні, в образі, в кожному окремому слові.

Поєднання живої думки і майстерного стилю викладу можемо простежити на статтях, спеціально присвячених питанням художньої творчості. Адже в кожній своїй праці, монументальній чи зовсім невеличкій, призначеній для книги чи навіть для щоденного видання, Ленін ставив важливі питання і обробляв їх у досконалому стилі; починаючи від 1905 р., В. І. Ленін часто писав критичні статті для періодики, бо вважав цей вид творчості невіддільним від інших завдань і форм партійної пропаганди. У листі М. Горькому від 7 лютого 1908 р. він розгортає цілу програму в цій ділянці, прагне передати великому письменникові і своє захоплення справою:

«З трьох тем, які Ви намічаєте для збірників (філософія, літературна критика і тактика моменту), півтори підійшли б у політичну газету, в «Пролетарий»: тактика моменту і добра половина літературної критики. Ох, немає добра в окремих, довгих літературно-критичних статтях, що розсипаються по різних напівпартійних і позапартійних журналах! Краще б нам спробувати зробити крок далі від цієї інтелігентської,

¹ Ш. Манучар'янц. У бібліотеці Володимира Ілліча. Укрполітвидав УРСР, К., 1966. стор. 12.

² В. Бонч-Бруєвич. В. І. Ленін в Петрограді і в Москві. Держполітвидав УРСР, К., 1956. стор. 33.

³ М. Горький. В. І. Ленін. Зб. «Спогади про В. І. Леніна», т. 1, Держполітвидав УРСР, К., 1957, стор. 362.

старої, панської замашки, сиріч зв'язати і літературну критику *тісніше* з партійною роботою, з керівництвом партією»⁴.

Партійна актуальність теми визначається тим, як критик поєднує аналіз літературного явища з потребами часу. Усі статті про Толстого, наприклад, включають два аспекти: оцінку спадщини геніального художника і характеристику першої російської революції. Обидві теми зливаються, сила статті в цьому поєднанні.

Критик визначає і геніальність, і мізерність великого митця — сутність його разючих суперечностей. Про велич говориться високим стилем, з пафосом і гордістю: Толстой змалював цілу історичну смугу в житті Росії, зумів поставити великі питання, піднісся до такої художньої сили, що зайняв одне з перших місць у світовій художній літературі.

Однак і про недоліки говориться гостро та принципово, бо за кожним реченням про Толстого стоїть думка про силу і слабості революції, яка нещодавно зазнала поразки, а партія і Ленін вчили і готували маси до нового революційного наступу.

Як літературний критик Ленін звертається до дійсності безпосередньо. Це виключно дійовий засіб партійного критичного аналізу, адже він дає можливість читачеві зрозуміти всю значимість художника, а разом з тим висловлює судження про сучасність.

У ті часи, коли Ленін писав про Толстого, проблема оцінки письменника і його філософсько-етичної концепції привертала увагу всієї світової суспільної думки. В листі до М. Горького від 3 січня 1911 р. Володимир Ілліч знову і докладно пише про потребу дати вірне визначення спадщини російського генія, врятувати його від перекручень, викрити лицемірів-політиканів, які прагнули використати світле ім'я в своїх дріб'язкових цілях. Цим пояснюється написання Леніним цілої серії статей. В них критик підніс Толстого до визнання його справжньої народності та світового значення, але щоразу вказував на суперечності, підкреслюючи, що Толстому ні «пасивізму», ні анархізму, ні народництва, ні релігії спускати не можна.

В усіх виступах про Толстого на перший план виступають завдання пролетарського руху, революційної боротьби, які невіддільні від усього громадського життя, в тому числі і від долі геніального письменника.

Зразком оперативного партійного критичного виступу може бути ювілейна стаття В. І. Леніна «Пам'яті Герцена». В своїй полемічній частині вона заперечує різні консервативні та ліберальні спекуляції на заслуженій славі письменника-журналіста. Іронічні зіставлення, цілі шеренги їдких епітетів викривають ідейних ворогів марксистської ідеології. На цьому матеріал, що стосується безпосередньо Герцена, мав би закінчитись, але автор додав заключний абзац, в якому визначено етапи визвольного руху в Росії. Визначення включало Герцена в історію руху, але воно має самостійне значення, бо стало основою розуміння розвитку суспільної думки в Росії в цілому. І знову ж таки, розмова про класика, який помер півсторіччя тому, визначення суті історичних рухів невіддільні від актуальних положень політики. Адже проголошується потреба «вчитися визначати роль різних класів у російській і міжнародній революції». Стаття В. І. Леніна робить таке визначення в найбільш потрібній для доби формі.

За своїми жанрами критичні статті В. І. Леніна досить різноманітні: загальнотеоретичні програмні виступи, ювілейні нотатки, полемічні дискусії, некрологи і памфлети. Але для кожного виступу автор знаходить новий підхід до теми, пов'язує аналіз творчості з потребами партійної пропаганди.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 34, стор. 328—329.

Показова й інша властивість стилю літературної критики Леніна — картинність та конкретизація викладу. У сьгоднішніх наших дискусіях про критику багато говориться про необхідність поєднувати наукову логіку та аргументацію з образністю й іншими засобами мистецького слова. Майстерності такого поєднання треба вчитись на ленінських зразках.

У статті «Партійна організація і партійна література» говориться про залежність працівників мистецтва в буржуазному суспільстві від багатьох замовців. Спочатку думка викладається як наукове положення, мовою логіки, а далі набирає картинності викладу, має форму поодинокі-конкретного зображення. Критик запитує уявного опонента, немов би веде з ним прилюдну дискусію: «Чи вільні ви від вашого буржуазного видавця, пане письменнику? від вашої буржуазної публіки, яка вимагає від вас порнографії в рамках і картинах, проституції у вигляді «доповнення» до «святого» сценічного мистецтва?»⁵.

У цій же праці авторові треба викласти розуміння протилежностей буржуазної і соціалістичної літератур, брехливої і справжньої свободи творчості,— то й це робиться в стилі конкретизації:

«Це буде вільна література, тому що вона служитиме не пересиченій героїні, не «верхнім десяти тисячам», що нудьгують і страждають від ожиріння, а мільйонам і десяткам мільйонів трудящих, які становлять цвіт країни, її силу, її майбутнє»⁶.

Критикові доводилось давати характеристики різних класів. Як публіцист, він це робить мовою наукових визначень, а як літератор — часто вдається до конкретизації. Солдатами російської армії тоді були переважно селяни, їх поведінка в революції відбивала свідомість їхнього класу — автор малює образну картину їх поведінки:

«Солдат був повний співчуття селянській справі; його очі загорялися від самого згадування про землю. Не раз влада переходила у військах в руки солдатської маси,— але рішучого використання цієї влади майже не було; солдати вагалися; через пару днів, іноді через кілька годин, убивши якого-небудь ненависного начальника, вони звільняли з-під арешту інших, вступали в переговори з владою і потім ставали під розстріл, лягали під різки, впрягались знову в ярмо — зовсім у душі Льва Миколайовича Толстого!»⁷.

Така конкретизація допомагає викласти певну концепцію, політичну позицію, але також порушує питання і про етичні норми поведінки, як це бачимо в статті «Пам'яті графа Гейдена»:

«Помиляєтесь, вельмишановні. Ця точка зору не загальнолюдська, а загальнохолопська. Раб, який усвідомлює своє рабське становище і бореться проти нього, є революціонер. Раб, який не усвідомлює свого рабства і животіє в мовчазному, несвідомому і безсловесному рабському житті, є просто раб. Раб, у якого слинка тече, коли він самовдоволено описує принади рабського життя і захоплюється добрим і хорошим паном, є холоп, хам. От ви саме такі хаами, панове з «Товарища»⁸.

Конкретизація та картинність викладу у величезній мірі збільшували емоціональність викладу, зближуючи критичну працю з іншими видами літератури. Леніновим статтям притаманні й інші форми емоціональності в стилі. Ми часто забуваємо, що критика у значній своїй частині буває викривальною, заперечуючою, наближаючись у цьому відношенні до художніх засобів сатири. Ні, не дарма серед улюблених письменників Леніна був Салтиков-Штедрін, на нього він найчастіше посилався. Трохи вище наводилась думка про блюзнірство і потворність

⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 10, стор. 30.

⁶ Там же, стор. 30.

⁷ В. І. Ленін. Твори, т. 15, стор. 176—177.

⁸ В. І. Ленін. Твори, т. 13, стор. 35—36.

доброчинного раба. Його образ дав можливість авторові перейти далі до характеристики ліберальних базік, про яких говориться з такою ненавистю, що слова, здається, починають закипати від презирства й гніву:

«От ви саме такі хами, панове з «Товарища». Ви з мерзенною благодушністю захоплюєтеся тим, що контрреволюційний поміщик, який підтримував контрреволюційний уряд, був освічена й гуманна людина. Ви не розумієте того, що, замість того, щоб перетворювати раба в революціонера, ви перетворюєте рабів у холопів. Ваші слова про свободу і демократію — напускний лоск, заучені фрази, модне базікання або лицемірство. Це розмальована вивіска. А самі по собі ви — гроби поваллені»⁹.

Можемо взяти інший приклад, коли сатиричні деталі не включені в загальний, так би мовити, епічний виклад, а є основою статті. Про злісного білогвардійця-емігранта говориться так, щоб стало видно, чого він злоститься, за чим вболіває. Аркадій Аверченко, як і інші емігранти-інтелектуали, просторікував про високі матерії, але от книжка, навіть талановита його книжка, розкриває власницько-елементарні, точніше шлункові, ідеали, емоції та мрії гладкого черева.

Аверченко був гуморист, як коли, то навіть сатирик. То його критик побиває його ж зброєю. Навіть не сердиться, а висміює, зневажає, іронізує, особливо двозначною, убивчою після всього сказаного кінцівкою: «Талант треба заохочувати».

Однак Ленін-критик міг бути патетичним, настроюватись на героїчний лад, коли утверджував і до чогось кликав. Так закінчується стаття «Партійна організація і партійна література» — заклик до дії. В статті «Пам'яті Герцена» Н. К. Крупська відзначила характерний іллічівський гарячий пафос, який так захоплював, так запалював.

Коли говорять про майстерність і стиль Леніна, то увагу звертають переважно на багатство фразеологізмів, на літературні цитати, на його, так би мовити, поетичну лексику тощо. Варто звернути увагу ще на одну властивість стилю, яку можна, умовно, звичайно, назвати «поетичним синтаксисом». Критик, наприклад, не може вживати у науковому викладі єдинопочатку, як це робиться у віршах, але заключна частина статті «Партійна організація і партійна література» з кількаразовим повторенням речень, що починаються словами: «це буде вільна література» — типова фігура анафори (єдинопочатку). Багато разів Ленін її вживає і в інших працях. Часто зустрічаються форми протиставлень, градації.

Справа не тільки у фігурах поетичного синтаксису, а в побудові речень, звичайній, нормальній для мови. Тут все залежить від творчої винахідливості, різноманітності. У критичних працях В. І. Леніна найрізноманітніша будова речень: то вони поширені на цілі періоди, то складені з трьох-чотирьох слів, часом викладаються діалогами, закликами. Є багато інверсій, еліпсисів, конструкцій з вставними елементами.

Справа, зрозуміло, не в абстрактних конструкціях речень, а у закладеному в них змісті. Поет колись сказав, що у віршах «словом мусить бути тісно, а думкам просторо». Так само і в прозі та публіцистиці. Ленін-критик є великим майстром афоризму. Він писав, що Толстой «зривав усі і всілякі маски», — тепер цей афоризм застосовуємо й конкретно по відношенню до російського прозаїка, але він може бути прикладений і до інших творів критичного реалізму. Про Герцена сказано, що він «дуже близько підійшов до діалектичного матеріалізму і зупинився перед — історичним матеріалізмом» — це стисле визначення можна використати в багатьох аналогічних випадках; більш того, в нашій

⁹ В. І. Ленін. Твори, т. 13, стор. 36.

пам'яті численні ленінські «крилаті вирази», афоризми легко і міцно вклялися, як це буває з текстами хороших віршів. Це також ознака доброго стилю критики та публіцистики.

Ми відзначили деякі риси майстерності і стилю В. І. Леніна. Вони повчальні тим, що виявляються в політичній актуалізації тем, служать взірцем своєю емоціональністю, образністю, чудовим володінням словом.

Партія учить нас жити і боротись по Іллічу. Писати треба також учитись у Леніна!

S. M. SHAKHOVSKII

EXAMPLE OF SKILL AND STYLE

S u m m a r y

The main features of Lenin's publicistic style: the lucidity, simplicity, passion, the ability to write in spoken language and reasoning, are analysed.
